

**MEVSİMLİK
TARIM İŞÇİLİĞİ
VE ÇOCUKLAR
SORUN ANALİZİ
VE POLİTİKA
ÖNERİLERİ**

2. BASIM

**MEVSİMLİK TARIM GÖÇÜNDEN ETKİLENEN ÇOCUKLARA
(6-14 YAŞ GRUBU) YÖNELİK MÜDAHALELER PROGRAMI**

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİ VE ÇOCUKLAR SORUN ANALİZİ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİ VE ÇOCUKLAR: SORUN ANALİZİ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Sorun Analizi ve Politika Önerileri Raporunu Hazırlayan
Özsel BELELİ

Rapora Katkı Verenler

Ayşe Şule ÇAĞLAR
Bürge AKBULUT
Fatma ÖZDEMİR ULUÇ
Gökçe UYSAL KOLAŞIN
Lütfiye KARADUMAN
Emine KOÇAK (Türkçe düzeltme)
Nihan KÖSELECİ
Pınar UYAN SEMERCİ
Seda AKÇO

Proje Koordinatörü
Ertan KARABIYIK

Proje Asistanı
Tuğba ATALAR

Fotoğraflar
Proje Ekibi

Tasarım
Kurtuluş KARAŞIN

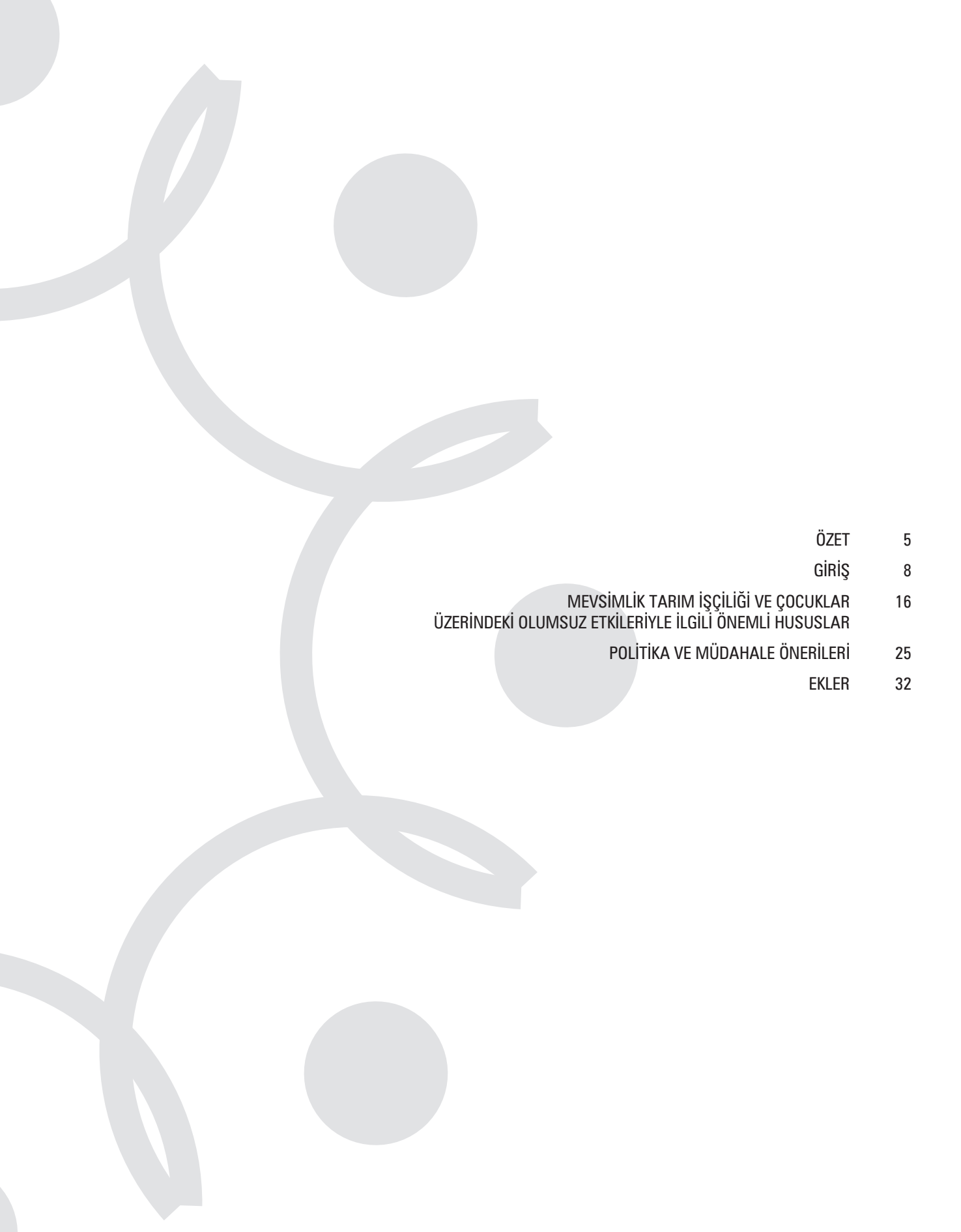
Baskı
Altan Matbaası
394 8 394 - Ankara

1. Baskı, Temmuz 2012, Ankara
2. Baskı, Haziran 2013, Ankara

Kalkınma Atölyesi

Bilim, Kültür, Eğitim, Araştırma, Uygulama, Üretim ve İşletme Kooperatifi
Dodurga Mah. Poligon Sitesi 30-A, Türkkonut
Çankaya-Ankara
www.kalkinmaatolyesi.org
info@kalkinmaatolyesi.org
+ 90 541 457 31 90

ÖZET	5
GİRİŞ	8
MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİ VE ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİYLE İLGİLİ ÖNEMLİ HUSUSLAR	16
POLİTİKA VE MÜDAHALE ÖNERİLERİ	25
EKLER	32

KISALTMALAR

ASPB: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

METİP: Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Projesi

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

SHÇEK: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (mülga)

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

ÖZET

Kalkınma Atölyesi tarafından hazırlanan bu politika notunda mevsimlik tarım işçiliği, farklı boyutlarıyla tartışılmakta ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması için alınabilecek önlemler, yapılabilecek müdahalelere ilişkin öneriler sunulmaktadır.

Mevsimlik tarım işçiliği önemli bir politika sorunudur. Ülkemizin birçok ilinde yaşanmaktadır. Yüzbinlerce çocuğu doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Bu çocuklar üzerinde hem kısa hem uzun dönemdeki olumsuz etkileri kaygı verici boyutlardadır. Mevsimlik tarım işçiliği, öneminin yanı sıra acil olarak çözülmesi gereken bir konudur. Sorun kendiliğinden azalmamakta aksine günden güne artmaktadır. Zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkmasıyla birlikte daha çok sayıda çocuğun zorunlu eğitime devamını engeller hâle gelmiştir. Hükümetin, içinde gezici ve geçici tarım işlerinde çalışmanın da bulunduğu çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılması için önüne koyduğu 2015 yılı hedefine iki yıldan kısa bir süre kalmıştır.

Böylesine önemli ve acil bir sorunun çözülmesi ve mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması için Kalkınma Atölyesi olarak şu politika ve müdahalelerin öncelikli olarak ele alınmasını önermekteyiz:

→ **Mevcut yasal düzenlemelerdeki boşlukların tespit edilerek gerekli değişikliklerin yapılması:**

Bu bağlamda öncelikli olarak (i) tarımda çalışma koşullarına ilişkin düzenlemelerin orta ve küçük işletmeleri de kapsamamasının sağlanması, (ii) tarımda iş araçlarına işçilerin çalışma koşullarıyla ilgili sorumluluklarına ilişkin etkili yaptırım getirilmesi, (iii) çocuk ve genç işçiler ile ağır ve tehlikeli işlerde çalışmaları düzenleyen yönetmelikler başta olmak üzere ilgili mevzuatta çocukların mevsimlik tarım işçisi olarak çalıştırılmalarının kesin ve net olarak yasaklanması, (iv) zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılmasıyla birlikte çalışmanın çocukların zorunlu eğitimlerine devamlarını engellememesi için iş ve eğitim mevzuatında gerekli düzenlemelerin yapılması.

→ **Yasal düzenlemelerin uygulanması ve denetlenmesi için gerekli sistem ve mekanizmaların kurulması:**

Bu bağlamda öncelikli olarak (i) ÇSGB taşra teşkilatına, iş istihdam kurullarına, il ve ilçe mevsimlik gezici tarım işçileri izleme kurullarına mevsimlik tarımda çocuk işçiliği ile ilgili yasal çerçeve ve denetleme önceliklerinin iletilmesi, (ii) yerel karar ve uygulama birimlerinin mevsimlik tarımda çocuk işçiliğiyle ilgili tek ses hâlinde tutarlı mesaj vermelerinin sağlanması, (iii) tarla ve bahçe sahipleri, işverenler, tarım araçları ve tarım işçisi ailelerin çocuk işçiliğiyle ilgili düzenlemeler ve bu düzenlemelere uyulmaması hâlinde karşı karşıya kalabilecekleri idari cezalar hakkında bilgilendirilmeleri, (iv) denetleme hacminin mevsimsel olarak önemli dalgalanmalar yaşadığı gerçeğinden hareketle ilgili kamu kurumlarının taşra teşkilatları ve yerel sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin katılımıyla geçici denetleme ekiplerinin oluşturulması, (v) tarım işçiliğini kayıt altına almak için Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği'nin daha etkili uygulanmasının yanı sıra tarımsal işletme kayıt sisteminde hazırlanacak ek bir modül ile gezici olanlar dâhil mevsimlik tarım işçileriyle ilgili düzenli veri toplanması, periyodik verilere paralel olarak mevsimlik tarım işçileri ve aileleriyle ilgili ayrıntılı veri toplanması için ÇSGB ve TÜİK'in işbirliği yapması.

→ **Gerekli sosyal ve ekonomik müdahalelerin tasarlanarak ihtiyaç olan tüm illerde uygulanması:**

- Mevsimlik tarım işçisi göçü veren illerde istihdam olanaklarının artırılmasına yönelik olarak (i) emek yoğun üretime dayalı işletmelerin daha etkin şekilde desteklenmesi, (ii) gezici tarım işçilerinin mesleki becerilerinin geliştirilmesine yönelik programların ve mikro-kredi olanaklarının yaygınlaştırılması, (iii) atıl durumdaki tarım arazilerine erişimi kolaylaştırıcı önlemlerin alınması,
- Mevsimlik tarım işçiliği için ücret ve sosyal güvenlik düzenlemelerinin iyileştirilmesine yönelik olarak; (i) tüm mevsimlik tarım işçilerinin ellerine geçen net günlük ücretin resmî asgari ücret rakamlarından az olmamasının sağlanması, (ii) tüm il ve ilçe mevsimlik gezici tarım işçileri izleme kurullarında en az iki işçi sendikası temsilcisinin bulunmasını sağlayacak yasal düzenlemenin yapılması, (iii) Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu başta olmak üzere ilgili yasal düzenlemelerin, mevsimlik tarım işçilerinin çalıştıkları süre için sigorta primlerinin işveren tarafından ödenmesi, devletin de sigorta primine belli bir oranda katkı yapmasını sağlayacak şekilde değiştirilmesi ve mevsimlik tarım işçi sözleşmelerine bu değişikliği yansıtacak bir maddenin eklenmesi,
- Mevsimlik tarım işçiliği sürecindeki çalışma, seyahat ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal yardımların sağlanması için gerekli müdahalelerin planlanmasının yanı sıra (i) uygulayıcı taşra teşkilatının hem nitelik hem nicelik açısından kapasitesinin artırılması, (ii) yapılan çalışmalara genel bütçeden yeterli pay ayrılması, (iii) çalışmaların erişim ve etki açısından sistematik bir şekilde değerlendirilmesi

- Her çocuğun okul öncesi ve 12 yıllık zorunlu eğitime devamının sağlanması için (i) mevsimlik tarım işçisi çocuklarıyla ilgili MEB genelgesinin kapsamının genişletilmesi, (ii) bu genelge kapsamında yapılacak uygulamalar için MEB ve ASPB taşra teşkilatları ile ilgili okullara yeterli finansal kaynağın sağlanması, (iii) bu konuda başta öğretmenler olmak üzere eğitim ve sosyal hizmet sektörlerindeki insan kaynağının yeterli, nitelikli ve istekli olmalarının sağlanması ve bu çerçevede göç alan ve veren illerdeki eğitim ve sosyal hizmet sektörlerindeki insan kaynağının artırılması ve niteliğinin iyileştirilmesi için gerekli çalışmaların yapılması, (iv) MEB ve ÇSGB'nin eşgüdümlü olarak mevcut e-Okul sisteminden yararlanarak çocuk düzeyinde, sistemli izleme çalışmaları yapmaları,
- Çocuk gelişimi açısından en kritik dönem olan erken çocukluk çağındaki çocukların mevsimlik tarım göçünden fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerinin olumsuz olarak etkilenmesini önlemek amacıyla MEB ve ASPB'nin ortak çalışmalarıyla gerekli ve uygun müdahaleleri tespit etmeleri ve bu tespitlerin vakit kaybetmeden taşra teşkilatları tarafından uygulanmasının sağlanması, ve bu çerçevede (i) gezici tarım işçilerinin barındığı yerlerde; kurum, aile ve toplum merkezli erken çocukluk gelişim programlarının uygulanması, (ii) ebeveynlerin çalıştığı saatlerde hem gezici hem mahalli tarım işçilerinin çocukları için ücretsiz çocuk bakım hizmetleri sunulması.

Önerilen tüm bu politika ve müdahalelerden kalıcı sonuç alınabilmesinin ön şartı güçlü siyasi ve bürokratik iradedir. Mevsimlik tarım işçiliği ve bu durumun çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri çok boyutlu ve geniş kesimleri etkileyen bir meseledir. Kısa süreli projeler ve geçici müdahaleler bu büyük yarayı tedavi edemez. Kayda değer ve kalıcı bir ilerleme sağlanabilmesi için kapsamlı, yeterli finansmana sahip ve en önemlisi ardında güçlü bir iradenin olduğu ulusal bir politikanın oluşturulması ve bu politikanın etkili şekilde uygulanması için ilgili tüm kamu kurumlarının seferber edilmesi şarttır.

→ GİRİŞ

Ülkemizdeki istihdamın yaklaşık dörtte biri tarım alanındadır.¹ Bu oran çalışan kadınlar için yüzde 48,² çalışan çocuklar içinse yüzde 41'dir.³ Tarımda istihdamın yaklaşık 8'ine karşılık gelen 527 bin kişi ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak çalıştığını belirtmiştir.⁴ Tarımsal üretimin yapısından dolayı istihdam mevsimsel olarak dalgalanmakta, mevsime bağlı artan işgücü ihtiyacı, mevsimlik gezici ve mahalli tarım işçileri tarafından karşılanmaktadır.⁵ Nitekim resmî tahminlere göre yaklaşık 300 bin kişi mevsimlik ve gezici tarım işçisi olarak çalışmakta, yani yılın belirli dönemlerinde tarım işçisi olarak çalışmak için sürekli yerleşimlerinden ayrıлып başka yerlere göç etmektedir.⁶ Mevsimlik mahalli tarım işçilerinin, yani kendi yerleşim yerinde yaşayarak tarımsal faaliyetlere kısa süreli katılan ücret, maaş veya yevmiye karşılığı çalışan işçilerin sayısı ise bilinmemektedir.

1 TÜİK (2010) Tarım İstatistikleri Özeti'nde Tablo 6,6'da Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) 2010 verilerine göre bu oran % 25,2, bu politika notu için yine HİA 2010 verilerinden hareketle Gökçe Uysal tarafından yapılan ağırlıklı hesaplamalara göre bu oran % 28,4'tür.

2 Bu politika notu için HİA 2010 verilerinden hareketle Gökçe Uysal tarafından yapılan ağırlıklı hesaplamalara göre.

3 TÜİK (2007), Çalışan Çocuklar 2006, Tablo 3.4. Bu anket çocuk işçiliğiyle ilgili olarak yapılan ve ülke genelini temsil eden en yakın zamanlı ankettir.

4 TÜİK (2010), Tarım İstatistikleri Özeti, Tablo 6.6.

5 Gezici tarım işçisi ve mahalli tarım işçisi resmi istatistiklerde kullanılan terimler olmamakla birlikte Türkiye'de konuyla ilgili yapılan araştırmalar ve hazırlanan raporlarda yapılan birçok ayırtırmadan biridir.

6 Kalkınma Atölyesi Kooperatifi'nin yaptığı araştırma kapsamında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) tarafından paylaşılan ve 2010 yılı için valilikler tarafından bildirilen rakamlardır.

POLİTİKA NOTUNUN KONUSU VE YAKLAŞIMI

Kalkınma Atölyesi'nin konuyla ilgili çalışmaları⁷ kapsamında hazırladığı bu politika notu, mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki etkilerini ele almakta, olumsuz etkilerin azaltılması için alınabilecek önlemler ve yapılabilecek müdahalelere ilişkin önerileri tartışmaya açmaktadır. Mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri, işçiliğin türü ve koşullarına göre farklılaşmaktadır:

- Sürekli yaşadığı bölgede/yörede mevsimlik mahalli tarım işçisi olarak çalışan çocuklar
- Mevsimlik tarım göçüne aileleriyle birlikte katılan ve mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışan çocuklar
- Mevsimlik tarım göçüne aileleriyle birlikte katılan ve ev/çadır içi işlerde çalışan çocuklar⁸
- Mevsimlik tarım göçüne aileleriyle katılan ancak çalışmayan çocuklar
- Ailesi mevsimlik tarım göçüne katılan ancak kendisi bu sürece katılmayıp ailenin sürekli yaşadığı yerde kalan çocuklar.⁹

Bu politika notu kapsamında yaşadıkları çoklu hak ihlalleri ve konunun yasal boyutu nedeniyle öncelikli olarak mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışan çocuklar ve ardından da mevsimlik mahalli tarım işçisi olarak çalışan çocuklara önem ve yer verilmiştir.

7 Kalkınma Atölyesi Kooperatifi kurucularını 2002'de bir araya getiren mevsimlik tarımda çocuk işçiliği konulu bir araştırmayı ve kurulduğu günden bu yana Atölye, mevsimlik tarım işçiliği ve çocuk konusunu öncelikli olarak ele almıştır. 15 Temmuz 2011'de başlatılan yeni bir çalışma kapsamında dört ilde ve üründe alan araştırması yapılmış, her ürüne özel eylem planları geliştirilerek bu politika notu hazırlanmıştır. Politika notunun ana hazırlayıcısı Kalkınma Atölyesi Kooperatifi ortaklarından Özsel Bebeli'dir.

8 Özellikle gezici tarım işçisi olarak çalışan kız çocuklarının ev/çadır içi işlerde de çalıştığı bilinmektedir. Bu konu politika notunun ileri bölümlerinde ele alınmaktadır.

9 Gezici tarım işçiliği bağlamında mevsimlik tarım işçiliğinin hem ailesiyle göç eden hem de ailesi göç eden ancak kendisi geride bırakılan çocukların refahını etkilemekle birlikte, bu politika notu ailesiyle göç edenlerin daha olumsuz koşullara maruz kaldığı varsayımından hareketle bu çocuklara odaklanmaktadır. Geride bırakılan çocukların yaşam koşulları ve mevsimlik göçün onların refahı üzerindeki etkileriyle ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır, bu konuda ayrıca araştırma yapılması gereklidir.

Çocuğun, yani 18 yaşını doldurmamış bir bireyin¹⁰ çalışması ulusal ve uluslararası hukukta birçok şarta bağlanmıştır. Türkiye’de “15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır, ancak 14 yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilir”.¹¹ 15 yaşını doldurmuş, ancak 18 yaşını doldurmamış bireyin birçok iş kolunda çalıştırılması yine kanuna aykırıdır, çalışmasının serbest olduğu iş kollarında ise çalışma koşulları birçok özel düzenlemeye tabidir.¹² Buna ek olarak, tarımda, aile işleri dışında ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışma, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 182 sayılı “Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi” kapsamında Türkiye’de tüm ilgili tarafların katkılarıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan “Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi için Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi”nde öncelikli müdahale edilmesi gereken **çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri** olarak belirlenmiştir.¹³

Tarım işçiliği hem bitkisel hem hayvansal üretim kapsamında gerçekleşen istihdamı içermekle birlikte; bu politika notu kapsamında, bitkisel üretimde gerçekleşen tarım işçiliğine odaklanılmıştır. Hayvansal üretim ve ormancılıkta çocuk işçiliğinin ayrı bir çalışma kapsamında ele alınması gereği hâlen devam etmektedir.

Bu politika notunda Kalkınma Atölyesi olarak temel hareket noktamız; her çocuğun başta eğitim, sağlık ve gelişim olmak üzere tüm haklarının korunması ve geliştirilmesinin devletin yükümlülükleri arasında oluşudur;¹⁴ bu nedenle alınabilecek önlemler ve yapılabilecek müdahalelerde temel özne olarak kamu kurumları görülmüştür. Nitekim, mevsimlik tarım işçiliğinin çocuk ve yetişkinlerin temel haklarını ihlal etmeyecek şekilde düzenlenmesi ve denetlenmesi ancak merkez ve taşradaki kamu kurumlarının bu yönde güçlü bir irade ortaya koymalarıyla mümkün olacaktır.

---

10 Ulusal hukukta bu çocuk tanımı, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 3.(1)a’da; uluslararası hukukta bu çocuk tanımı, Çocuk Haklarına dair Sözleşme Madde 1’de belirtilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bu sözleşmeyi 9 Aralık 1994’te onaylamıştır.

11 4857 sayılı İş Kanunu (Madde 71).

12 Asgari çalışma yaşı ve çocukların çalıştırılmalarıyla ilgili başlıca ulusal yasal düzenlemeler 4857 sayılı İş Kanunu (Madde 71 ve 85), 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu (Madde 59), Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (Ek 1 ve 3), Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği’dir (Madde 1 ve 4, Ekleri). Asgari çalışma yaşıyla ilgili başlıca uluslararası düzenleme ise Türkiye’nin de onayladığı ILO’nun 138 sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşme’dir (Madde 2, 3, 7).

13 Yine aynı kapsamda çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak belirlenen diğer alanlar; sokakta çalışma ile küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işlerde çalışmadır.

14 Devletin çocuğun başta eğitim, sağlık ve gelişim olmak üzere tüm haklarının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili yükümlülüklerine dair temel yasal dayanak Türkiye’nin 9 Aralık 1994’te onayladığı Çocuk Haklarına dair Sözleşmedir. Bu politika notunda ele alınan konu özelinde adı geçen Sözleşme’nin sağlık hakkıyla ilgili 24.maddesi, gelişim hakkıyla ilgili 27 maddesi, eğitim hakkıyla ilgili 28. maddesi, çocuk işçiliğiyle ilgili 32. maddesi ön plana çıkar.

KONUNUN ÖNEMİ

Mevsimlik tarım işçiliği ülkemizde sadece birkaç ili etkileyen bir konu değildir. Resmî tahminlere göre 19 ile 5000'den fazla gezici tarım işçisi göç etmekte, 11 ilden ise 5000'den fazla gezici tarım işçisi mevsimlik olarak ayrılmaktadır. Bu il sayılarına yalnızca mevsimlik mahalli tarım işçilerinin bulunduğu iller dâhil değildir. Bu bağlamda, konunun önemini artıran nedenler arasında mevsimlik tarım işçiliğinin ülke genelindeki yaygınlığı sayılabilir.

Konunun ülke genelindeki yaygınlığının yanı sıra etkilediği kişi sayısının fazlalığı da yine önemini artıran nedenlerden biridir. Mevsimlik tarım göçüne katılan toplam kişi sayısı bilinmemekle birlikte, göç edenler arasında gezici işçi olarak çalışan yaklaşık 300 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamdan hareketle sadece mevsimlik tarım göçünden yarım milyon insanın etkilendiğini söylemek gerçek dışı olmaz. Bu rakama göç etmeden kendi bölgesinde mevsimlik mahalli tarım işçisi olarak çalışanlar da katıldığında konudan etkilenen kişi sayısının katlanarak bir milyona yaklaşacağı düşünülebilir. Buradan hareketle, mevsimlik tarım işçiliğinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen çocuk sayısının da yüz binleri bulunduğu söylenebilir.¹⁵

Çok sayıda çocuğu etkilemesinin yanı sıra çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin büyüklüğü de yine konunun önemini arttırmaktadır. Çocukların ücret karşılığı mevsimlik tarım işlerinde çalışması veya ailesiyle mevsimlik olarak göç etmesi; çocuğun eğitimi, gelişimi ve sağlığı açısından kısa dönemde önemli risklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Çocuk, eğitim sürecinden kopabilmekte, kazalarda yaralanabilmekte hatta yaşamını yitirebilmektedir. Olumsuz barınma koşulları ve ağır çalışma şartları ile yetersiz beslenmeden dolayı birçok geçici ve kalıcı sağlık sorunu da yaşayabilmektedir.

Kısa dönemde çocuğun sağlık ve eğitim konuları başta olmak üzere maruz kaldığı tüm bu olumsuzluklar uzun dönemde geri döndürülmesi güç sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Bireyin çocukken eğitim sürecini erken terk etmiş olması yoksulluk ve yoksunluk hâlinin devam etmesine, yine çocukken mevsimlik göç sırasında maruz kaldığı olumsuz barınma ve çalışma koşulları tüm hayatı boyunca kronik sağlık sorunları yaşamasına yol açabilmektedir. Yine çocukken tarım işçisi olarak çalışmak veya mevsimlik tarım göçüne katılmak çocuğun şiddet, ihmal, istismar ve toplumsal dışlanma açısından kırılganlığını artırabilmekte, buna bağlı olarak duygusal ve toplumsal gelişimini olumsuz şekilde etkileyebilmektedir.

Tüm bunlara ek olarak devlet, çocuk işçiliğini ve özellikle çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerini ortadan kaldırmak üzere verdiği taahhütleri gerçekleştirmek ve çocukların haklarını korumakla yükümlüdür. Elinizdeki bu politika notu, olumsuz etkileri böylesine yaygın ve derin bir sorunun çözümünde devletin bu yükümlülüğünü gerçekleştirmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

¹⁵ Böylesine önemli bir konuda güvenilir, güncel ve ayrıntılı veri olmayışı ve bu eksikliğe rağmen ilgili kamu kurumlarının bu konuda sistematik bir şekilde veri toplamayla ilgili herhangi bir planının olmayışı konuya resmî makamlarca yeterince önem verilmediğine işaret etmekte ve bu da durumun vahametini pekiştirmektedir.

KONUNUN ACİLİYETİ

Ne mevsimlik tarım işçiliği, ne de mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz sonuçları yeni olgulardır. Ancak bu bağlamda alınacak önlemler ve yapılacak müdahaleler birkaç nedenden dolayı hiç olmadığı kadar acildir:

→ Zorunlu eğitim süresinin 2012 yılında 12 yıla çıkarılmasıyla birlikte mevsimlik tarım işçiliği daha çok sayıda çocuğun zorunlu eğitime düzenli devamını engelleyecektir. Bu nedenle, liseyi bitirmeden mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmanın koşulları hiç vakit kaybetmeden netleştirilerek eğitim hakkının ihlaline yol açmaması devlet tarafından sağlanmalıdır. Benzer bir şekilde, tarım işçisi olarak çalışmasa bile çocuğun mevsimlik tarım göçüne katılmasının okula düzenli devamını engellememesi için gerekli önlemler devlet tarafından acilen alınmalıdır.

→ ILO'nun 182 sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına ilişkin Acil Önlemler Sözleşmesi'ne istinaden ÇSGB'nin hazırladığı Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi için Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi'nde 2015 yılına kadar çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden olan tarımda aile işleri dışında ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışmanın tüm çocuklar, yani 18 yaşını doldurmamış tüm bireyler için ortadan kaldırılması öngörülmektedir.¹⁶ Bu bağlamda, gerekli önlemlerin acilen alınması ve gerekli müdahalelerin vakit geçirilmeden yapılması gerekmektedir.

→ Ülkemizdeki tarım işçisi sayısının gittikçe artmasına¹⁷ bakılarak söz konusu sorunların makro düzeydeki ekonomik ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda kendiliğinden azalıp ortadan kalkmayacağı sonucu çıkarılabilir. Buna bağlı olarak mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin de kendiliğinden azalmayacağı ve hatta giderek daha çok çocuğu etkileyeceği düşünülebilir. Bu nedenle, çocukların haklarının korunması için gerekli önlemlerin alınması ve gerekli müdahalelerin sorunlar daha fazla büyümeden yapılması aciliyet arz etmektedir.

¹⁶ ÇSGB (2009), Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi için Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi (yenilenmiş kopya).

¹⁷ TÜİK (2010), Tarım İstatistikleri Özeti, Tablo 6.6.

→ Mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilecek önlemler ve müdahaleler konusunda hem kamu kurumları hem yerel yönetimlerin hiç olmadığı kadar hazırlıklı oldukları söylenebilir. Yasal zeminde, Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği gibi bazı önemli düzenlemeler hâlihazırda uygulanmaya başlanmış, yasal zeminin daha da güçlendirilmesinin temelleri atılmıştır. Teknolojik zeminde ise tarımsal işletme kayıt sisteminin oluşturulmuş olması mevsimlik tarım işçiliğinin düzenlenmesi ve denetlenmesi için çok önemli bir fırsattır. En önemlisi, 2010 yılında uygulanmaya başlanan Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilme Projesi (METİP) hem merkezi hem taşra teşkilatlarının mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik farklı müdahalelerle ilgili deneyim kazanmalarını ve konuyla ilgili duyarlılık geliştirmelerini sağlamıştır. Bu bağlamda gelecekteki müdahalelerin üzerine kurulabileceği temeller atılmıştır.

→ Daha genel olarak, mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması, gelişmekte olan ülkeler kategorisinden gelişmiş ülkeler kategorisine geçmekte olan ülkemiz için bir nevi sınav olarak görülebilir.

TERİMLER VE TANIMLAR

Çocuk: 18 yaşına kadar her insan (Çocuk Haklarına Dair Sözleşme); 18 yaşını doldurmamış kişi (Çocuk Koruma Kanunu)

Çocuk İşçiliği: Çocuk işçiliği, çalışan çocuk ve çocuk iş gücü birbirinden farklı terimlerdir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün çocuk işçiliğine ilişkin istatistiklerle ilgili en yeni kararına¹⁸ bakıldığında çocuk işçiliği kapsamında; hafif işlerde çalışmak için öngörülen asgari yaşın altında olduğu hâlde bu işlerde çalışma, hafif veya ağır ve tehlikeli olarak tanımlanmayan işlerde çalışmak için öngörülen asgari yaşın altında olduğu hâlde bu işlerde çalışma, ağır ve tehlikeli işlerde çalışmak için öngörülen asgari yaşın altında olduğu hâlde bu işlerde çalışma, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden birinde çalışma, ağır ve tehlikeli ev işlerinde çalışma olarak değerlendirilmektedir. Çocuk Haklarına dair Sözleşme'de; çocuğun ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitime zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkı koruma altına alınır.

Türkiye özelinde 4857 sayılı İş Kanunu'nun 71 ve 85. maddelerine göre 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. 14 yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış çocukların hafif işler dışında çalışmaları, 16 yaşını doldurmamış çocukların bazı ağır ve tehlikeli işlerde çalışmaları, 18 yaşını doldurmamış çocukların diğer bazı ağır ve tehlikeli işlerde çalışmaları ile 18 yaşını doldurmamış çocukların çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinde çalışmaları, çocuk işçiliği kapsamındadır.

Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri: Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 182 sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi'ne göre en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği: (a) Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askerî çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini, (b) çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;(c) çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu,(d) doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlakî gelişimleri açısından zararlı olan işi kapsar. (d) maddesindeki ifadeden hareketle ve Sözleşme'ye istinaden, ÇSGB sokakta çalışma, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işlerde çalışma, tarımda aile işleri dışında ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışmayı, Türkiye'deki çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri arasına eklemiştir.

---

18 ILO (2009), Resolution Concerning Statistics of Child Labour.

Ağır ve Tehlikeli İşler: ILO belgelerine göre doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işlerdir.¹⁹ Türkiye özelinde ÇSGB genel bir tanım yapmamış, ancak Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği'nin ekinde bu kapsama giren işleri tek tek belirtmiştir.

Hafif İşler: Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğe göre hafif iş, yapısı ve niteliği itibariyle ve yerine getirilmesi sırasındaki özel koşullara göre; a) çocukların gelişmelerine veya sağlık ve güvenliklerine zararlı etki ihtimali olmayan, b) okula devamını, mesleki eğitimini veya yetkili merciler tarafından onaylanmış eğitim programına katılımını ve bu tür faaliyetlerden yararlanmasını engellemeyen işlerdir.

Tarımda Çocuk İşçiler ve Genç İşçiler: ILO belgelerinden hareketle çocuk işçi 18 yaşını tamamlamamış ve tarımda çocuk işçiliği tanımına giren işlerde çalışan kişilerdir. ÇSGB'nin Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliği'nde ise çocuk işçi 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimi tamamlamış kişi, genç işçi ise 15 yaşını tamamlamış ancak 18 yaşını tamamlamamış kişi olarak tanımlanmıştır. Bu politika notu kapsamında uluslararası tanım temel alınmıştır.

Mevsimlik Tarım İşçisi: Bu terime ilişkin herhangi bir resmî tanım mevcut olmamakla birlikte bu rapor özelinde bitkisel üretim, hayvancılık, arıcılık, ormancılık ve balıkçılık üretim süreçlerine ekonomik gelir elde etme amacıyla en az bir gün katılan, ancak sürekli bu işte çalışmayan kişiyi tanımlamak için kullanılmıştır.

Mevsimlik Mahalli Tarım İşçisi: Bu terime ilişkin herhangi bir resmî tanım mevcut değildir. Bu rapor özelinde sürekli ikamet ettiği yerleşimden ayrılmadan bitkisel üretim, hayvancılık, arıcılık, ormancılık ve balıkçılık üretim süreçlerine ekonomik gelir elde etme amacıyla en az bir gün katılan, ancak sürekli olarak bu işte çalışmayan kişiyi tanımlamak için kullanılmıştır.

Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi: Bu terime ilişkin herhangi bir resmî tanım mevcut değildir. Bu rapor özelinde sürekli ikamet ettiği yerleşimden ayrılarak bir başka yerleşim yerinde bitkisel üretim, hayvancılık, arıcılık, ormancılık ve balıkçılık üretim süreçlerine ekonomik gelir elde etme amacıyla en az bir gün katılan, ancak sürekli olarak bu işte çalışmayan kişiyi tanımlamak için kullanılmıştır.

¹⁹ ILO 138 sayılı Sözleşme, Madde 3(1).

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİ VE ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİYLE İLGİLİ ÖNEMLİ HUSUSLAR

Politika notunun bu bölümünde mevsimlik tarım işçiliği ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkileriyle ilgili birkaç kilit konunun altı çizilecektir. Çözüm önerileri geliştirilirken ve uygulanırken bu kilit konuların göz önünde bulundurulması, önlem ve müdahalelerin başarısı için vazgeçilmez derecede önemlidir.

ÇOK SAYIDA ANCAK YETERSİZ YASAL DÜZENLEMELER

Tarım işçiliği ve çocuk işçiliğiyle ilgili son on yılda yapılan bazı yasal düzenlemeler kayda değerdir. Örneğin, 2004 yılında yürürlüğe konulan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği, Tarım ve Ormandan Sayılan İşlerde Çalışanların Çalışma Koşullarına İlişkin Yönetmelik ile 2010 yılında yürürlüğe konulan Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği (Yasal düzenlemelerle ilgili olarak bkz: Ek 1). Bu yasal düzenlemelere ek olarak tarımda aile işleri dışında ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışma Türkiye'deki çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri olarak belirlenmiş ve bu durumun 2015 yılına kadar ortadan kaldırılması için Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi hazırlanmıştır. Yine 24 Mart 2010'da Resmî Gazete'de yayımlanan Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi konulu 2010/6 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile 20 Nisan 2011'de Millî Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan "Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Çocuklarının Eğitimi" konulu genelge de bu kapsamda sayılabilir. Tüm bu yasal düzenlemeler ve planlama çalışmalarına rağmen hem mevsimlik tarım işçiliği hem de çocukların mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmasıyla ilgili kapsamlı ve etkili bir yasal çerçevenin mevcut olduğu söylenemez. Yasal düzenlemelerde başlıca sorunlu alanlar şunlardır:

→ Tarımda çalışanların çalışma koşullarıyla ilgili temel düzenleme olan Tarım ve Ormandan Sayılan İşlerde Çalışma Koşullarına İlişkin Yönetmelik sadece 51 ve daha fazla işçinin

çalıştığı tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyeri veya işletmelerinde iş sözleşmesi ile çalışan işçileri ve işverenleri kapsamaktadır. Bu bağlamda, belirtilen rakamdan daha az işçinin çalıştırıldığı işletmelerdeki mevsimlik dâhil tüm tarım işçileri ile yine iş sözleşmesine sahip olmayan mevsimlik dâhil tüm tarım işçilerinin çalışma koşullarına ilişkin herhangi bir düzenleme mevcut değildir. Türkiye’de tarımda çalıştığını belirten kişilerin sadece yüzde 4,8’i 51 ve daha fazla işçinin çalıştığı işyeri veya işletmelerde çalışmaktadır.²⁰ Yine tarım işçilerinin çalışma koşulları bağlamında Türkiye’nin 184 sayılı ILO Tarımda Güvenlik ve Sağlığa ilişkin Sözleşmesi’ni onaylamamış olması dikkate değerdir.

→ Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal güvenliğiyle ilgili temel düzenleme 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’na 1 Mart 2011 tarihinde eklenen Ek Madde 5’tir. Bu madde ile tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süresiz olarak çalışanların sigortalı (iş kazası ve meslek hastalığı sigortası, malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası, genel sağlık sigortası) olabilmeleri sağlanmıştır. Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal güvenliği açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilecek bu ek maddede, mevsimlik tarım işçilerinin kendi adlarına prim ödemelerinin öngörülmesi ise düzenlemenin olumlu etkisini azaltıcı niteliktedir. Birçoğu yoksulluk ve açlık sınırının altında yaşayan mevsimlik tarım işçilerinin sosyal güvenlik primine kaynak ayıramayacağı ve sigortasız kalmaya devam edeceği aşîkârdır.²¹

→ Mevsimlik tarım işine verilen ücretlerle ilgili düzenlemelerin kapsamı kısıtlı ve yaptırımları yetersizdir. Günlük ücret konusunda işçi, işveren ve tarım aracısının uzlaştığı rakam esas alınmaktadır ki herhangi bir sendika tarafından temsil edilmeyen ve alternatif gelir kaynağı çok kısıtlı olan işçinin ücret müzakerelerinde güçsüz taraf olacağı aşîkârdır. Günlük ücretlerle ilgili temel düzenleme Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği’nde yer alan tarım aracısının işçilerin günlük brüt kazancının İş Kanunu’nda belirtilen asgari ücretin altında olmayacağına ilişkin taahhüdüdür. Bu taahhüdün gerçekleştirilmemesi durumunda herhangi bir idari veya cezai yaptırım öngörülmemiştir.

Bu bağlamda bir diğer düzenleme; işçi, işveren, aracı arasında olabilecek anlaşmazlık durumuyla ilgilidir. METİP’e ilişkin Başbakanlık Genelgesi’nde il ve ilçe mevsimlik gezici tarım işçileri izleme kurulunca anlaşmazlığın çözülmesi öngörülür. İncelenen kurul kararlarında belirtilen ücretin bağlayıcılığı olmadığı, emsal amaçlı kullanıldığı ve belirlenirken resmî asgari ücret rakamlarının esas alındığı görülür. Yine aynı Başbakanlık Genelgesi’nde il ve ilçelerdeki mevsimlik gezici tarım işçileri izleme kurullarının o ildeki ve ilçedeki ilgili kurum ve kuruluş, işçi, aracı ve işveren (toprak sahibi/işleyen) temsilcilerinin katılımıyla oluşturulması öngörülmüştür. Böyle bir yapılanma, çoğu sendikasız olan mevsimlik tarım işçilerinin talep ve haklarının dikkate alınmasını oldukça güçleştirmektedir.

20 TÜİK (2011), Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2010; Tablo 3.12 “İşyeri Büyüklüğü ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam, 2010”.

21 TÜİK’in 2011 Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Ücret Yapısı Anketi sonuçlarına göre hazırlanan mevsimlik ve sürekli tarım işçilerine sağlanan imkânlardan yararlanan işçiler ve yapılan masrafların oranlarına ilişkin Tablo 1.5’te mevsimlik işçilerin yüzde 0,02’sinin tarım sigortası olduğu, SSK sigortası olan işçi olmadığı görülür. Bu oran sürekli işçiler için sırasıyla yüzde 5,84 ve yüzde 15,47’dir. Bu oranlar değerlendirilirken, mevsimlik tarım işçilerinin SSK sigortasından yararlanmasının 2011 yılından itibaren mümkün olduğu dikkate alınmalıdır.

→ ILO'nun 182 sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına ilişkin Acil Önlemler Sözleşmesi çerçevesinde Türkiye'de çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri, tarımda aile işleri dışında ücret karşılığı, gezici ve geçici tarım işlerinde çalışmadır. Oysa 4857 sayılı İş Kanunu'nun çocuk işçiliğiyle ilgili 71 ve 85. maddelerini uygulayıcı nitelikteki iki temel yönetmelik olan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliği ve Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği incelendiğinde çocukların aile işleri dışında ücret karşılığı, gezici ve geçici tarım işlerinde çalışmaya yönelik net ve kapsayıcı bir yasak getirilmediği görülmektedir.

Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte "çocuk işçi" 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişiler olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede çocuk işçilerin çalıştırılabileceği hafif işler arasında "düşme ve yaralanma tehlikesi olabilecek şekilde çalışmayı gerektirecek olanlar hariç meyve, sebze, çiçek toplama işleri"ne yer verilmiştir.

Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği'nde, 18 yaşını doldurmamış bireylerin çalıştırılmasının yasak olduğu ağır ve tehlikeli, tarım ve hayvancılık işleri arasında sadece "tarım ilaçları kullanımı işleri" ve "denizlerde, göllerde ve nehirlerde balık ve diğer hayvanların ve bitkilerin avlanması, toplanması, üretilmesi, (bunlardan elde edilecek ürün ve yan ürünler) ve dalyan işleri"ne yer verilmiştir. Çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmayacağı işler arasında tarımda aile işleri dışında ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerine ilişkin doğrudan gönderme yapılmamıştır. Yönetmelik kapsamında çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmayacağı işler arasında yer verilen şu işlerin gezici ve geçici tarım işleriyle örtüştüğü iddia edilebilse bile böylesine yoruma dayalı ve öznel bir yasal tanımlamanın uygulamada sorun yaratacağı açıktır: "Aşırı sıcak ve soğuk ortamda çalışma gerektiren işler ile sağlığa zararlı ve meslek hastalığına yol açan maddeler ile yapılan işler", "parça başı ve prim sistemi ile ücret ödenen işler," "iş bitiminde evine veya ailesinin yanına dönmeye olanak sağlamayan işler."

→ Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği, mevsimlik tarım işçiliğinin kayıt altına alınması için önemli bir yasal adım olmakla birlikte yönetmelikte iş araçlarına Madde 11'de verilen sözleşme yapılması, ücretler, ödemeler, ulaşım ve barınma koşullarıyla ilgili sorumlulukların gerçekleştirilmemesi durumunda yönetmelikte herhangi bir idari veya cezai yaptırımın görülmemiş olması düzenlemenin etkililiği açısından büyük bir kayıptır.

→ Eğitim özelindeki yasal düzenlemelere bakıldığında 222 sayılı Temel Eğitim ve Öğretim Yasası, ilköğretim çağına olup okula devam etmeyenlerin ücretli veya ücretsiz çalıştırılmayacağını, okula devam edenlerin ise sadece ders zamanları dışında çalıştırılabileceğini belirtir. Bu çocukların çalışma koşullarıyla ilgili olarak ilgili iş hukukuna gönderme yapar (Madde 59). İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nde ise Temel Eğitim ve Öğretim Yasası'nda çocukların çalıştırılmasıyla ilgili kısıtlamalarla ilgili herhangi bir uygulayıcı düzenleme yer almaz. Velinin yazılı bildiri üzerine öğrencinin tarımsal üretim çalışmaları nedeniyle bir ders yılı içinde on beş güne kadar devamsızlık sayılmayacak izin alabilmesini düzenler (Madde 29).

→ Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi için Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi'nin ardından yayınlanmış olmasına rağmen Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi konulu Başbakanlık Genelgesi'ni takiben hazırlanan strateji ve eylem planı belgesinin 15 yaş ve üzeri çocukların, mevsimlik tarım işçisi olarak çalıştırılmalarıyla ilgili herhangi bir düzenleme veya denetlemeden bahsetmemesi METİP'in kapsamında sorunlu bir boşluktur.

→ Yukarıda başlıcaları aktarılan sorunlu alanlardan hareketle mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması için yasal çerçevede bazı iyileştirmelerin yapılmasının gerekli olduğu söylenebilir. Yapılabilecek iyileştirmeler politika notunun "Öneriler" bölümünde ele alınmıştır.

YASAL DÜZENLEMELERİN UYGULANMASI VE DENETLENMESİNE YÖNELİK SİSTEM VE MEKANİZMALAR

En az mevcut yasal düzenlemelerin kapsamı ve içeriği kadar önemli bir konu da bu düzenlemelerin uygulanması ve denetlenmesi için gerekli sistem ve mekanizmaların kurularak tutarlı bir şekilde hayata geçirilmesidir. Mevsimlik tarım işçiliği konusunda etkili, tutarlı uygulama ve denetleme özel bir öneme sahiptir. Bu güne kadar ağırlıklı olarak kayıt dışı olarak yürütülen mevsimlik tarım istihdamına ilişkin yasal düzenlemelerin başta işveren, iş aracı ve işçiler olmak üzere tüm ilgili kesimlerin uygulamalarında yer alması ancak etkili ve tutarlı bir uygulama ve denetleme ile mümkün olacaktır. Bu nitelikte uygulama ve denetlemeyi mümkün kılacak sistem ve mekanizmaların kurulması ise tartışmasız zorlu bir süreç olacaktır. Yasal düzenlemelerin uygulama ve denetlemelerini güçleştirici etmenler arasında; mevsimlik işçilerin istihdam edildiği bitkisel üretim alanlarının sayıca çok, yaygın ve yer yer ucra oluşu, sürece dâhil kişilerin genel olarak eğitim düzeylerinin düşük oluşu,²² tanımı itibarıyla mevsimlik işçiliğin yıl içinde kısa süreler için gerçekleşiyor oluşu, mevsimlik tarım işçilerinin bir kısmının herhangi bir resmî kaydının olmayışı²³ sayılabilir.

Mevcut duruma bakıldığında taşradaki kamu kurumlarının hâlen yürürlükteki yasal düzenlemeleri tutarlı olarak uyguladığı iddia edilemez. Örneğin, Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi konulu Başbakanlık Genelgesi'ne istinaden il ve ilçelerde kurulan mevsimlik gezici tarım işçileri izleme kurullarının aldıkları kararlara

22 Örneğin Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği'ne göre iş aracısının ilkökul mezunu olması yeterlidir. 2003 yılında Adana'da yapılan bir alan araştırmasına göre araçların yüzde 4,5'i ortaokul, yüzde 52,3'ü ilkökul mezundur; yüzde 43,1'i ilkökul mezunu değildir (Gülçubuk, Karabıyık ve Tanır (2003)). Şanlıurfa'da gezici tarım göçüne katılan çocukların aileleriyle yapılan bir ankette ise annelerin yüzde 82,2'sinin, babaların ise yüzde 21,3'ünün okuma yazma bilmediği görülmüştür (Şimşek ve Koruk (2008)).

23 Örneğin Ordu'da Ağustos 2011'de Fair Labor Association tarafından yapılan alan araştırmasında mevsimlik tarım işçileri arasında Gürcistan'dan kayıtsız olarak gelip çalışanların olduğu tespit edilmiştir. Yine örneğin, 2011 ve 2012'de Ordu (fındık), Adana/Mersin (örtü altı sebzeçilik), Şanlıurfa (pamuk) ve Yozgat'ta (şekerpancari) Kalkınma Atölyesi Kooperatifi tarafından yapılan alan araştırmasında nüfusa kayıtlı ilgili soruya yanıt veren 348 çocuktan ikisi kimlik belgeleri olmadığı ve nüfusa kayıtlı olmadıklarını belirtmişlerdir.

bakıldığında asgari istihdam yaşı gibi temel bir konuyla ilgili olarak bile farklılıklar görülmektedir.²⁴

ÇOK AKTÖRLÜ BİR DENKLEM

Mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerinde olumsuz etkilere yol açmasına neden olan bileşenlerinde birçok aktör doğrudan ve dolaylı olarak yer almaktadır. Başlıca aktörler arasında; tarım işçileri, tarım araçları, işverenler, üretilen ham ürünün alıcıları, ham ürünün işleyicileri, mamul ürünün alıcıları, yerel yönetimler, kamu kurumlarının taşra teşkilatı ve sendikalar sayılabilir. Mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik önlemler belirlenirken bu çok aktörlü denklemdaki en etkili müdahale noktaları tespit edilmeli, her bir aktörün ve aktörler arasındaki mevcut dengelerin hangi şekillerde etkileneceği değerlendirilmelidir.

TARIMSAL İSTİHDAMDA ÇEŞİTLİLİK

Onlarca ili, binlerce işveren ve yüzbinlerce işçiyi etkileyen tarımsal istihdam kendi içinde kayda değer çeşitlilik barındırmaktadır. Örneğin işverenlerin bir kısmı küçük aile işletmeleri iken bir kısmı tarımsal üretim şirketleridir. Buna bağlı olarak işverenlerin istihdam ihtiyaçları ve istihdama ilişkin idari kapasiteleri farklılaşmaktadır. Tarım işçilerine bakıldığında; bir kısmının daimi işçi, bir kısmının evlerinden ayrılmadan mevsimlik olarak istihdam edilen mahalli işçi, bir kısmının ise evlerinden ayrılarak mevsimlik olarak istihdam edilen gezici işçi olduğu görülmektedir. Gezici tarım işçilerine bakıldığında ise bir kısmının daimi ikametgâhının kırsal alanda, bir kısmının da kentsel alanda olduğu görülür. Yine gezici tarım işçilerinin bir kısmı yıl içinde sadece tek bir yere göç ederken diğer bir kısmı ise birden çok yere seri göç ederek yılın önemli bir bölümünü evlerinden uzakta geçirmektedir.

İşverenler ve tarım işçilerine ilişkin bu ve benzeri boyutlardaki çeşitlilik mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki etkilerinin de farklılaşmasına yol açabilmektedir. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse mevsimlik mahalli tarım işçisi olarak çalışan bir çocuk ile mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışan bir çocuğun koşulları veya mevsimlik tarım işi için yaz aylarında kısa süreliğine ailesiyle birlikte komşu bir ile göç eden bir çocuk ile yılın çoğunu ilden ile farklı mevsimlik tarım işleri için göç ederek geçiren bir çocuğun deneyimleri farklılaşabilmektedir.

Mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik önlemler belirlenirken bu çeşitlilik ve çeşitliliğin getirdiği farklı koşullar ve deneyimlerin dikkate alınması önemlidir.

²⁴ 15 Temmuz 2011 tarihli Sakarya Karasu ilçesi kurul kararı, 3 Ağustos 2011 tarihli Zonguldak Alaplı ilçesi kurul kararı, 4 Temmuz 2011 tarihli Ordu ili kurul kararı.

ÇOCUKLARIN KIRILGANLIĞINI ARTIRAN ETMENLER

Mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki etkileri, yukarıda örnekleri verilen tarımsal istihdamdaki çeşitliliğin yanı sıra çocuğa ilişkin bazı özelliklere bağlı olarak da farklılaşabilmektedir. Çocuğun mevsimlik tarım işçiliğiyle ilişkili süreçlerdeki kırılma noktalarını etkileyen özellikleri arasında; cinsiyeti, yaşı, anadili, sağlık ve engellilik durumu sayılabilir.

Örneğin, kaynağında **cinsiyet** olan ve çocukların kırılma noktalarının farklılaşmasına yol açan şu hususlardan bahsedilebilir: Kız çocuklar oğlan çocuklardan farklı olarak tarımsal üretimde çalışmadan bağımsız olarak ev ve/veya çadır içi işlerde daha çok çalışmaktadır.²⁵ Yani bir çocuğun oyun ve dinlenmeye ayırabileceği zaman cinsiyetine bağlı olarak değişebilmektedir. Gezici tarım işçisi olarak çalışan çocuklar arasında kız ve oğlan çocukların eğitime devam oranlarının da farklı olduğu görülür.²⁶ Bu konuyla ilgili araştırma bulunmasa da çocuğun cinsiyetinin, mevsimlik tarım işçiliğiyle ilişkili süreçlerde şiddet, istismar, ihmal ve dışlanma ihtimalini farklı şekillerde etkilediği düşünülebilir.

Çocuğun **küçük yaşta** olması onu olumsuz seyahat, çalışma ve barınma koşullarına karşı daha kırılma noktası haline getirmektedir. Bu durumlardan küçük yaşta çocukların fiziksel ve bilişsel gelişimleri büyük yaşta çocuklardan daha çok zarar görebilmektedir.²⁷ Çocuğun **anadilinin** resmî dil Türkçe'den farklı oluşu ve Türkçe'yi iyi bilmemesi çocuğun işveren, kamu görevlileri ve hizmet vericilerle iletişimini kısıtlayabilir, sosyal dışlanma hissini güçlendirebilir ve yine mevsimlik tarım işçiliğiyle ilişkili süreçlerde kırılma noktasını artırıcı bir rol oynayabilir. Çocuğun herhangi bir **fiziksel** veya **zihinsel engeli** ya da **kronik hastalığının** olması da çocuğun kırılma noktasının artmasına neden olabilir.

Bu bağlamda mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik önlemler belirlenirken çocukların kırılma noktasını artıran bu ve benzeri etmenler göz önünde bulundurulmalıdır.

25 2011 ve 2012'de Ordu, Adana/Mersin, Şanlıurfa ve Yozgat'ta Kalkınma Atölyesi tarafından yapılan alan araştırmasına göre tarlada çalışma oranları kız ve oğlan çocuklar arasında farklılaşmamakta, ancak su taşıma, kardeşlere bakma, bulaşık yıkama, yemek hazırlama ve temizlik yapma gibi ev içi üretime yönelik işlerde ağırlıklı olarak kız çocuklar çalışmaktadır.

26 Adana'da yapılan bir alan araştırmasına göre pamuk hasadında çalışan 15-17 yaş grubundaki oğlan çocukların yüzde 15,5'inin ilköğretim veya ortaokul diploması yokken, kız çocuklar için bu oran yüzde 74,2'dir. (Gülçubuk, Karabıyık ve Tanır, (2003)). 2011 ve 2012'de Şanlıurfa, Yozgat, Ordu, Adana/Mersin illerinde yapılan araştırmada ilköğretim çağındaki kız çocuklar eğitim ve öğretim yılı içinde ortalama 63,1 gün, oğlan çocuklar ortalama 53,9 gün devamsızlık yaptıklarını belirtmişlerdir (Kalkınma Atölyesi, (2012)).

27 Bireyin fiziksel ve zihinsel gelişiminde erken çocukluk döneminin ve özellikle ilk üç yılın önemiyle ilgili birçok araştırma mevcuttur. Birçok araştırmanın bulgularını bir araya getirmesi açısından Norrie McCain ve Mustard'ın hazırladığı Reversing the Real Brain Drain: Early Years Study Final Report önemli bir kaynaktır.

SORUNLAR ZİNCİRİNİN BİR HALKASI OLARAK ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Mevsimlik tarımda çocuk işçiliği tek başına ortaya çıkıp gelişmiş bir sorun değildir. Makro ve mikro düzeyde birçok sorunun hem nedeni hem de sonucudur. Bu nedenle, mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini tek başına ele almak etkili bir yaklaşım olmayıp bağlı olduğu diğer sorunları tespit ederek kapsayıcı müdahaleler geliştirmek gerekmektedir.

Makro düzeyde incelendiğinde mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini, tarımda işgücü piyasasında karşılaşılan sorunlardan ayırmak mümkün değildir. Örneğin, tarımsal üretimde ve özellikle üretimin istihdam bileşeninde yaygın olan kayıtdışılık, hem mevsimlik tarım işçiliğine hem tarımda çocuk işçiliğine yansımaktadır. Bu bağlamda, mevsimlik tarımda çalışan işgücünün kayıt altına alınması ve tarımda çocuk işçiliğinin koşullarının denetlenerek ağır ve tehlikeli işlerde çocukların çalıştırılmasının önlenmesi, tarımsal üretimin istihdam bileşeninde kayıtdışılığın ortadan kaldırılmasından ayrı düşünülemez. Benzer şekilde, tarım işçilerinin çalışma koşulları, ücretler ve istihdamın belirsizliğiyle ilgili karşılaştığı sıkıntılar doğrudan çocuk işçileri, dolaylı olarak da tarım işçilerinin çocuklarını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik müdahalelerin tarım sektöründeki istihdamla ilgili makro düzeydeki düzenlemeler çerçevesinde düşünülmesi önemlidir.

Mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin ilişkili olduğu mikro düzeyde, aileye özel sorunlar incelendiğinde yoksulluğun farklı boyutları karşımıza çıkmaktadır. Yetersiz ve düzensiz gelir, erişilebilir gelir kaynaklarının kısıtlılığı, borç döngüsü, çok çocukluluk, yoksulluğun tetiklediği kronik sağlık sorunları, eğitime erişimde yaşanan sorunlar bir araya gelerek aileleri zor tercihler yapmak zorunda bırakabilmektedir. Örneğin, ebeveynler mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin, çocuklarının sağlıkları ve eğitime devamları üzerindeki olumsuz etkilerini bilmelerine rağmen aile üyeleri için yeterli gıda temin edebilmek veya birikmiş borçları ödeyebilmek için çocuklarını çalıştırmaya karar verebilmektedir. Yine bununla ilişkili olarak ikamet edilen bölgeden mevsimlik göç ederken ulaşım ve barınma koşullarının olumsuzluğuna rağmen alternatif olmaması nedeniyle çocuklarını da beraberlerinde getirebilmektedirler.

Kısacası, ebeveynler kısa dönemde aşmaları gereken kriz niteliğindeki sorunlara çözüm ararken çocuklarının hem kısa hem uzun dönemdeki refahını olumsuz etkileyen kararlar alabilmektedir. Bu bağlamda, mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki etkilerini ele alan müdahaleler geliştirilirken mikro düzeyde sorunların iç içe geçmişliği göz önüne alınmalı, planlanacak müdahalelerin aileleri daha da mağdur etmemesine azami önem verilmelidir. Yine çocuğun birey olmanın yanı sıra bir ailenin parçası olduğu ve bu nedenle de refahının ailenin yaşam ve çalışma koşulları ile maruz kaldığı hak ihlallerinin doğrudan bir uzantısı olarak şekillendiğinin altı çizilmelidir. Sonuç olarak, çocuğun refahını iyileştirmeye yönelik bazı müdahalelerin ailesinin refahı üzerinden kurgulanması düşünülebilir.

BİR KISIR DÖNGÜ OLARAK ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Çocuk işçiliği hem yıl içinde hem de çocukluk döneminde döngüsel bir nitelik sergileyebilmektedir. Gezici tarım işçisi çocuklarla yapılan görüşmelerde bazı çocukların tarım sezonu dışındaki dönemlerde de evlerine yakın yerlerde farklı işlerde çalıştığı görülür.²⁸ Çocuk işçiliğinin yıl içindeki döngüsel yapısından hareketle mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini önlemeye yönelik müdahalelerin çocuk işçiliğini ortaya çıkaran koşulları değiştirmeyi hedeflemesinin gerektiği, bu koşullar değişmedikçe tarımda engellenen çocuk işçiliğinin başka sektörlere kayabileceği söylenebilir.

Çocuk işçiliğinin uzun dönemde de döngüsel bir niteliğe sahip olduğu düşünülebilir. Daha küçük yaşta yken mevsimlik tarım işçiliği sonucu eğitimi bırakan bir çocuğun çocukluğunun geri kalan yıllarında hem tarım hem diğer sektörlerde çocuk işçi olarak çalışması sonucu ortaya çıkabilir. Bu bağlamda tarımda mevsimlik çocuk işçiliğini ortadan kaldırmaya yönelik müdahalelerin bir sonucu da çocuğun sonraki yıllarda çocuk işçi olarak çalışmasını engellemek olabilir.

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİNİN EĞİTİM SÜREÇLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Özellikle mevsimlik tarım göçü ve gezici tarım işçiliğinden etkilenen çocuklar genellikle daimi yaşam yerlerinde olumlu eğitim koşullarına sahip değillerdir. Güçlüklerle ve sorunlarla dolu eğitim ortamlarında bulunmaları nedeniyle okuldan ayrılma riskleri yüksek olan bu çocuklar için mevsimlik tarım göçü "bardağı taşıran damla" olabilmekte ve çocuğun eğitimden kopuşuna yol açabilmektedir. Mevsimlik tarım işçiliğinin çocukların eğitim süreçlerini başlıca şu kanallar üzerinden etkilediği söylenebilir:²⁹

- Mevsimlik tarım işçiliği özellikle gezici işçi olarak çalışan aile üyelerinin yanında göç eden çocuğun okula düzenli devamına engel olmakta ve uzun süreli devamsızlık sebebiyle eğitim sürecinden kopuşa neden olabilmektedir.
- Mevsimlik tarım göçü ve işçiliği sırasında çocuğun içinde bulunduğu koşullar, fiziksel sağlığını göç sonrası dönemde de olumsuz olarak etkilemeye devam edebilmekte, bu sağlık sorunları da çocuğun eğitim sürecine etkin katılımını engelleyerek eğitimden kopma riskini arttırabilmektedir.
- Mevsimlik tarım göçü ve işçiliği sırasında maruz kalınan koşullar çocuğun sadece fiziksel değil, bilişsel gelişimini de olumsuz şekillerde etkilemektedir. Başta yetersiz beslenme, zirai kimyasallara maruz kalma, aşırı stres olmak üzere mevsimlik tarım göçü ve işçiliği

28 Örneğin Adana'da pamuk hasadında çalışan çocuklarla yapılan görüşmelerde tarımda işçi olarak çalışan çocukların yüzde 20,7'sinin yılın geri kalan dönemlerinde tarım dışı sektörlerde de çalıştığı görülmüştür (Gülcubuk, Karabiyik ve Tanır, (2003)). Bu çocuklar ağırlıklı olarak sürekli ikametgahı kentsel alanda olan çocuklar ve oğlan çocuklardır.

29 Eğitim-Sen'in 2007 yılında yayınladığı araştırma raporu bu bağlamda önemlidir.

çocuğun sinir sistemi ve buna bağlı olarak bilişsel gelişimine zarar veren riskleri artırmaktadır.³⁰ Çocuğun bilişsel gelişimi de doğrudan eğitim süreçlerine etkin katılımını etkileyebilmektedir.

→ Mevsimlik göç dönemi dışında çocuğun gelişim ve eğitimiyle bazen ilgilenebilen ebeveynler, abla ve ağabeylerin, mevsimlik tarım göçü sırasında iş yükleri katlanarak arttığından çocukla ilgilenebilecek boş vakitleri kalmamaktadır. Bu duruma bağlı olarak çocuklar ve özellikle küçük çocuklar duygusal veya bilişsel gelişimleri için önem taşıyan yetişkin ilgisi ve desteğinden yoksun kalabilmektedirler.

→ Akran etkisi ve rol modellerin eğitim çıktıları açısından önemi düşünüldüğünde mevsimlik tarım göçü deneyimi çocuğun gelecekle ilgili umutsuzlaşmasına yol açarak³¹ eğitim sürecinden beklentilerini düşürebilmekte ve bu duruma bağlı olarak eğitim sürecinden kopma riskini artırabilmektedir.

→ Mevsimlik tarım göçü ve işçiliğinin çocukların eğitimleri üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik mevcut düzenlemelere bakıldığında 20 Nisan 2011’de Millî Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan “Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Çocuklarının Eğitimi” konulu genelge kayda değerdir.³² Genelgeye dayanarak yapılan çalışmalarla ilgili taşra teşkilatı MEB merkez teşkilatını bilgilendirmektedir ancak genelgenin uygulama etkililiği ve eğitim çıktıları üzerindeki etkisiyle ilgili değerlendirmelere ulaşılamamıştır. Ancak 2011 ve 2012 yıllarında dört ilde yapılan araştırma çocukların eğitime erişim ve devam sorunlarıyla ilgili müdahale ihtiyacının devam ettiğine işaret etmektedir.³³

30 ILO (2006).

31 Eğitim-Sen (2007), Özbek (2007).

32 20 Nisan 2011’de İlköğretim Genel Müdürlüğü (şimdiki Temel Eğitim Genel Müdürlüğü) tarafından yayınlanan “Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Çocuklarının Eğitimleri” konulu genelgede şu konulara vurgu yapılmıştır: Çocukların öncelikle kendi bölgelerindeki yatılı ilköğretim bölge okullarına yerleştirilmelerinin sağlanması, yatılı öğrenci olarak yerleştirilme imkânı bulunmayan bölgelerdeki çocukların göç ettikleri yerlerde taşınmalı ilköğretim uygulamasından yararlanmalarının sağlanması, mevsimlik gezici tarım işçisi çocuklarının yoğun olarak bulunduğu yerlerde gezici öğretmen görevlendirilerek mobil okul veya çadır okul uygulaması yapılması. Bunun dışında Genelge, Yetiştirici Sınıf Öğretim Programı, özel eğitim, şartlı eğitim yardımı, yetişkin eğitimi, meslek eğitimi, okul yardımı ve e-Okul sistemine gönderme yapmaktadır.

33 2011 ve 2012 yıllarında Şanlıurfa, Yozgat, Ordu, Adana/Mersin illerinde yapılan araştırmada ilköğretim çağındaki çocuklar, eğitim ve öğretim yılı içinde ortalama 58,6 gün devamsızlık yaptıklarını belirtmiştir (Kalkınma Atölyesi, (2012)). 2007 yılında Eğitim-Sen’in Diyarbakır, Batman, Adana, Adıyaman, Şanlıurfa, Gaziantep’te yaptığı araştırmada çocukların mevsimlik göç nedeniyle okula devamsızlık sürelerinin ortalama 71,1 gün olduğu tespit edilmiştir (Eğitim-Sen (2007)).

POLİTİKA VE MÜDAHALE ÖNERİLERİ

Politika notunun bu bölümünde mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik politika ve müdahale önerileri ele alınarak tartışmaya açılmaktadır. Temel hareket noktamız çocuğun tüm haklarının korunması ve geliştirilmesinin devletin yükümlülüğü olduğudur. Bu nedenle öznesi kamu kurumları olan öneriler özellikle vurgulanmıştır. Ancak çözümün tek muhatabının kamu kurumları olduğunu söylemek çok aktörlü bir sorunun sadece kısmi olarak ele alınması sonucunu doğurabileceğinden özel sektör ile sendikalar başta olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının çözüme yönelik atabileceği adımlarla ilgili öneriler de yine politika notunun bu bölümünde ele alınmıştır.

Burada vurgulanması gereken temel bir nokta, bu konuya ilişkin politika ve müdahalelerden kalıcı sonuç alabilmenin ön şartının bürokratik ve siyasi irade olduğudur. Mevsimlik tarım işçiliği ve çocuklar üzerindeki etkileri çok boyutlu ve geniş kesimleri etkileyen bir meseledir. Kısa süreli proje ve geçici müdahaleler bu büyük yarayı tedavi edemez, sadece bir ilkyardım bandı gibi kanı içerde tutar ve yarayı gizler. Nitekim bugüne kadar mevsimlik tarım işçiliğine ilişkin en kayda değer müdahale olan METİP'in bir proje olarak geçici bir finansman kaynağıyla kurgulanması, mevsimlik tarımda çocuk işçiliğiyle ilgili belki de en önemli politika belgesi olan Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi için Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi için bütçe tahsis edilmemesi, TÜİK veya ÇSGB'nin mevsimlik gezici tarım işçiliğiyle ilgili düzenli veri toplamaması konuyla ilgili bürokratik ve siyasi iradenin zayıflığının işaretleri olarak yorumlanabilir. Bu konuda kayda değer bir ilerleme sağlanabilmesi için öncelikle bu iradenin oluşması şarttır.

Bürokratik ve siyasi iradeyle doğrudan ilgili olarak altı çizilmesi gereken ve bu politika notunun öncelikli olarak ele aldığı mevsimlik tarımda çocuk işçiliğiyle ilgili bir husus, farklı sektör ve biçimlerdeki çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik atılacak özgül adımların ulusal düzeyde ve tüm sektörleri kapsayacak nitelikte, çocuk işçiliğiyle mücadele politikası hayata geçirilmediği sürece istenilen etkiyi yaratamayabileceğidir. Bu nedenle, bu politika notunda mevsimlik tarım işçiliği özelinde yapılan önerilerin azami etkiye sahip olabilmesi için tüm sektörleri kapsayan bir çocuk işçiliğiyle mücadele politikasının Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi için Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi temel alınarak oluşturulması ve gerekli mali kaynaklar ayrılarak hayata geçirilmesi önemlidir.

Vurgulanması gereken bir diğer nokta ise kamu kurumlarının mevsimlik tarım işçiliği özelinde müdahale ve çözüm süreçlerine ilişkin varsayımlardır. Hem meselenin çok boyutluluğu hem de başta işçiler, işverenler ve araçlar olmak üzere ilgili tarafların kendi içlerindeki çeşitliliği düşünülüğünde tek tip ve tek boyutlu bir müdahale yaklaşımının yetersiz kalacağı aşikârdır. Geliştirilecek politikalar ve yapılacak müdahalelerle mevsimlik tarım göçüne katılan ailelere ve mevsimlik tarım işçisi çalıştıran işverenlere mevcut dışında farklı seçenekler sunulmalı ki; kendi koşulları ve kısıtlarını göz önüne alarak mevcuttan farklı olan bir karar alsınlar ve bu karar çocuğun refahını yükseltici nitelikte olsun. Koşulları ve ihtiyaçları çeşitlilik arz eden aileler ve işverenlere, tek bir müdahale geliştirerek bu müdahaleyi dayatmakla kayda değer bir sonuç alınması beklenemez. Bu durumla ilişkili olarak geliştirilecek müdahalelerin, zaten mağdur olan çocuklar ve aileleri için ek mağduriyet yaratmaması elzemdir.

YASAL DÜZENLEMELERE İLİŞKİN ÖNERİLER

Mevcut yasal düzenlemelerdeki boşlukların tespit edilmesi için mevzuat taraması yapılması ve şu hususlar da dâhil olmak üzere gereken değişikliklerin yapılması tek başına yeterli olmamakla birlikte, kayda değer bir etki yaratmak için gereklidir:

- Genel olarak iş hukuku, özel olarak Tarım ve Ormandan Sayılan İşlerde Çalışma Koşullarına İlişkin Yönetmelik'teki çalışma koşullarına ilişkin düzenlemelerin sadece 51 ve daha fazla işçinin çalıştığı tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyeri veya işletmelerde, iş sözleşmesi ile çalışan işçileri ve işverenlerini kapsayan içeriğin genişletilerek daha küçük işyeri ve işletmeler ile mevsimlik tarım işçilerini de kapsayacak şekilde değiştirilmesi,
- Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği'nde iş araçlarına verilen sözleşme, ücret, ödeme, ulaşım, barınma ile ilgili sorumlulukların iş araçlarınınca gerçekleştirilmemesi durumlarında uygulanacak idari yaptırımlarla ilgili olarak yönetmeliğe bir madde eklenmesi,
- Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği'nin ilgili madde ve eklerinin değiştirilerek çocuk işçilerin tarımda aile işleri dışında ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışmalarının açık ve net olarak yasaklanması, genç işçilerin ise gezici ve geçici tarım işlerinde çalışmalarının eğitim, gelişim, güvenlik ve sağlıklarını olumsuz etkilememesi için gerekli kısıtlamaların ve koşulların METİP genelgesi de dâhil olmak üzere ilgili tüm yasal düzenlemelere açık olarak eklenmesi,
- Zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılmasıyla birlikte eğitim mevzuatının çocukların çalıştırılmasıyla ilgili ve iş hukukunun çocuk ve genç işçilerle ilgili düzenlemelerinin yeniden ele alınması, çalışmanın zorunlu eğitime devamı engellememesi için gerekli kısıtlamaların getirilmesi. Bu çerçevede yapılacak düzenlemelerde çocuk işçiliğiyle ilgili şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır: (i) işin niteliği ne olursa olsun 15 yaşını doldurmamış bir çocuk ücretli veya ücretsiz olarak çalıştırılmaz. (ii) Çocuğun 6-18 yaşları arasında zorunlu eğitim çağında olması nedeniyle, 15 yaşını doldurduktan sonra bile işin niteliği ne olursa olsun, okuluna devamını engelleyen hiç bir işte çalıştırılmaz. (ii) Çocuk 15 yaşını doldurmuş ve

söz konusu iş çocuğun okula gitmesini engellemiyor olsa bile, işin içeriği ve çalışma koşullarının çocuğun sağlık, güvenlik ve ahlaki açısından hiçbir risk arz etmemesi gereklidir.

Ayrıca yakın gelecekte ILO'nun 184 sayılı Tarımda Sağlık ve Güvenlik Sözleşmesi'nin hükümet tarafından onaylanarak uygulanması yasal çerçevenin güçlendirilmesi için önemli bir adım olacaktır.

YASAL DÜZENLEMELERİN UYGULANMASI VE DENETLENMESİNE İLİŞKİN ÖNERİLER

Kapsayıcı ve güçlü bir yasal çerçevenin uygulanması ve denetlenmesi için gerekli sistem ve mekanizmaların kurularak tutarlı bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, ÇSGB merkez teşkilatının kendi taşra teşkilatına, iş istihdam kurullarına, il ve ilçe mevsimlik gezici tarım işçileri izleme kurullarına mevsimlik tarımda çocuk işçiliği ile ilgili yasal çerçeve ve denetleme önceliklerini iletmesi elzem bir ilk adımdır. Yereldeki karar ve uygulama birimlerinin bu konuda tek ses olarak tutarlı mesaj vermeleri önemlidir.

Bunun yanı sıra öncelikli olarak şu konuların ele alınması ve adımların atılması düşünülebilir:

- Uygulama boyutunda toprak sahipleri, işverenler, tarım aracıları ve tarım işçisi ailelerin; çocuk işçiliğiyle ilgili düzenlemeler ve düzenlemelere uymamaları hâlinde karşılaşılabilecekleri idari cezalarla ilgili bilgilendirilmeleri,
- Denetleme boyutunda, denetleme hacminin mevsimsel olarak ciddi dalgalanmalar yaşadığı gerçeğinden hareketle ilgili kamu kurumlarının taşra teşkilatları ve yerel sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin katılımıyla geçici denetleme ekiplerinin oluşturulması, başlangıç olarak il ve ilçe mevsimlik gezici tarım işçileri izleme kurullarının sorumluluk alanlarının denetleme ihtiyacını karşılayacak şekilde genişletilmesi,
- Yine denetleme boyutunda tarım işçiliğini kayıt altına almak için Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği'nin daha etkili uygulanması ve tarımsal işletme kayıt sisteminde hazırlanacak ek bir modül ile gezici olanlar dâhil, mevsimlik tarım işçileriyle ilgili periyodik veri toplamanın mümkün kılınması, periyodik verilere paralel olarak mevsimlik tarım işçileri ve aileleriyle ilgili ayrıntılı veri toplanması için ÇSGB ve TÜİK'in işbirliği yapması.

SOSYAL VE EKONOMİK MÜDAHALELERE İLİŞKİN ÖNERİLER

Mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik sosyal ve ekonomik müdahalelerin üç farklı eksen üzerinden ilerleyecek şekilde tasarlanması düşünülebilir: (i) Daha az sayıda kişinin gezici tarım işçisi olarak çalışmayı istemesi, (ii) mevsimlik tarım işçilerini doğrudan etkileyen ücretlendirme ve sosyal güvenlik düzenlemelerinin iyileştirilmesi, (iii) mevsimlik tarım işçiliği sürecindeki çalışma, seyahat ve yaşam koşullarının başta çocuklar olmak üzere herkes için iyileştirilmesi.

→ Başka Geçim Seçenekleri

Gezici tarım işçilerinin yaşadıkları yerden ayrılmadan geçimlerini sağlayabilecekleri gelir kaynakları bulabilmeleri, gelecekte daha az sayıda kişinin gezici tarım işçisi olarak çalışmayı istemesine katkıda bulunabilir. Bu bağlamda, mevsimlik tarım göçü veren illerde tarım ve tarım dışı alanlarda da³⁴ istihdam olanaklarının artırılması gündeme gelmelidir. Örneğin bu illerde emek yoğun üretime dayalı işletmeler daha etkin şekilde desteklenebilir. Gezici tarım işçilerinin mesleki becerilerinin geliştirilmesine yönelik programlar ve mikro-kredi olanakları yaygınlaştırılabilir. Atıl durumdaki tarım arazilerine erişimi kolaylaştırıcı önlemler alınabilir.

→ Ücret ve Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri

Mevsimlik tarım işçiliği için ücret ve sosyal güvenlik düzenlemelerinin iyileştirilmesine yönelik olarak şu hususlar ön plana çıkmaktadır: (i) Tüm mevsimlik tarım işçilerine ödenen günlük net ücretin³⁵ resmi asgari ücret rakamlarından az olmaması, aksi durumlarda işveren ve tarım aracısına idari işlem uygulanmasını öngören düzenleme yapılması, (ii) tüm il ve ilçe mevsimlik gezici tarım işçileri izleme kurullarında en az iki işçi sendikası temsilcisinin (sendika temsilcisi bulunamaması durumunda diğer meslek kuruluşları veya sivil toplum kuruluş temsilcilerinin) bulunmasını sağlayacak yasal düzenleme yapılması, (iii) Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu başta olmak üzere ilgili yasal düzenlemelerin mevsimlik tarım işçilerinin çalıştıkları süre için sigorta primlerinin işveren tarafından ödenmesi, devletin de bu prime belirli bir oranda katkı sağlayacak şekilde değiştirilmesi ve jenerik mevsimlik tarım işi sözleşmesine bunu yansıtacak bir maddenin eklenmesi.

→ Seyahat, Çalışma ve Yaşam Ortamı ile Sosyal Yardımlar

Çalışma, seyahat ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal yardımlar mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması için kilit önemdedir. Bu bağlamda mevsimlik tarım göçü sürecinde çocuğun yaşam, gelişim, eğitim ve sağlık haklarının korunması için her türlü önlemi alma ve alınmasını sağlamanın devletin yükümlülüğü olduğu unutulmamalıdır.³⁶

METİP kapsamında 2010 yılından beri yapılan çalışmalar doğru yönde atılan adımlar olmakla birlikte METİP'in süreli bir proje olması nedeniyle yeterli bir müdahale olduğunu söylemek

34 ÇSGB'nin 2011 yılın için verdiği resmi tahminlere göre mevsimlik tarım göçü için ilden ayrılan kişi sayısının 5000'den fazla olduğu il sayısı 11'dir; bu iller Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Adıyaman, Gaziantep, Batman, Kahramanmaraş, Hatay, Siirt, Muş, Şırnak.

35 Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği Madde 11(e)'deki düzenlemeye göre "işçilerin günlük brüt kazançlarının 4857 sayılı İş Kanununun 39uncu maddesinde belirtilen asgari ücretin altında olmayacağı" belirtilir. Mevcut durumda, işçilere yapılan ödemelerden işveren tarafından sağlanması durumunda barınma ve yemek için kesintiler yapılmaktadır. Yasal düzenlemedeki tarımda iş araçlarının işçilerden ücret alamayacağı belirtilmiş olmakla birlikte alan araştırmalarında işçilerin ücretlerinden tarım araçlarının kesinti yapılabildiği görülmüştür (Fair Labor Association (2012)).

36 Bu bağlamda Çocuk Haklarına dair Sözleşme'nin Madde 18.2'si önemlidir. Bu madde sözleşmede "belirtilen hakların güvence altına alınması ve geliştirilmesi için Taraf Devletler(in), çocuğun yetiştirilmesi konusundaki sorumluluklarını kullanmada ana-baba ve yasal vasilinin durumlarına uygun yardım yap(ması) ve çocukların bakımı ile görevli kuruluşların, faaliyetlerinin ve hizmetlerinin gelişmesini sağla(ması)" gerektiğini belirtir.

mümkün değildir. METİP kapsamında kazanılan deneyim ve çıkarılan dersleri de dikkate alarak kapsamlı ve sürekli bir politikanın en kısa sürede geliştirilmesi önemlidir. Bu bağlamda, uygulayıcı taşra teşkilatının hem nitelik hem nicelik bakımından kapasitesinin artırılması, yapılan çalışmalara genel bütçeden yeterli pay ayrılması, çalışmaların erişim ve etki açısından sistematik bir şekilde değerlendirilmesi gereklidir. Çalışma, seyahat ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmaların her bir valiliğin inisiyatifine tabi olmaması, il özelindeki ihtiyacı karşılayabilecek nitelikteki çalışmaların istisnasız uygulanabilmesi için gerekli izleme ve teşvik mekanizmalarının oluşturulması öncelikli olarak ele alınmalıdır.

→ Eğitime Erişim ve Devamın Sağlanması

Sosyal ve ekonomik müdahalelere çocuğun eğitime erişimi açısından bakıldığında MEB Temel Eğitim Genel Müdürlüğü'nün 20 Nisan 2011 tarihli ve Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Çocuklarının Eğitimi konulu genelgesi önemli bir başlangıç noktası teşkil etmektedir. Genelge kapsamında çocuğun kendi bölgesinde yatılı eğitim³⁷ ve ailesiyle göç ettiği bölgede taşınmalı eğitim ve gezici öğretmen aracılığıyla ilköğretime devamının sağlanması öngörülmüştür. Zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılmasıyla söz konusu genelgenin ortaöğretime devamı da kapsayacak şekilde genişletilmesi aciliyet kazanmıştır. Genelgenin kapsamının genişletilmesi sürecinde 2013 yılı için Bakanlık tarafından konulan 48-60 ay yaş grubundaki çocukların yüzde 100 okullaşma hedefinin de dikkate alınması önemlidir. Genişletilmiş bir genelge kapsamında öngörülen uygulamaların hiçbir çocuğu dışarıda bırakmayacak şekilde hayata geçirilmesini sağlamak başta MEB olmak üzere ilgili tüm kamu kurumlarının yükümlülüğüdür. Bu amaca yönelik olarak Millî Eğitim Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) taşra teşkilatları ile ilgili okullara yeterli finansal kaynağın sağlanması kilit önemdedir. Yine başta öğretmenler olmak üzere eğitim ve sosyal hizmet sektörlerindeki insan kaynağının yeterli, nitelikli ve istekli oluşu elzemdir. Bu çerçevede göç alan ve veren illerdeki eğitim ve sosyal hizmet sektörlerindeki insan kaynağının sayısı artırılmalı ve niteliği de iyileştirilmelidir.

Genişletilmiş bir genelgenin başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi için her bir çocuğun eğitime devamını izleme imkânı sağlayan e-Okul'un ilgili modüllerinin etkili ve yaygın bir şekilde kullanımı yine önem verilmesi gereken bir bileşendir. Yine mevsimlik tarımda çocuk işçiliği ve eğitime devamlı ilgili izleme çalışmaları için MEB ve ÇSGB'nin eşgüdümlü hareket edebilecekleri bir sistem oluşturulması önemlidir.

→ Küçük Yaştaki Çocuklar

Sosyal ve ekonomik müdahalelere küçük yaştaki çocukların gelişimi açısından bakıldığında mevcut durumda sadece METİP kapsamında "okul çağındaki çocukların bakımının

37 2010/6 sayılı METİP'le ilgili Başbakanlık Genelgesi'nde, çocukların kendi yörelerindeki veya gittikleri yerlerdeki yatılı ilköğretim bölge okullarında okula devam etmelerinden bahsedilirken bu genelgeye istinaden ÇSGB tarafından hazırlanan "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi ve Eylem Planı" ve MEB tarafından hazırlanan "Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Çocuklarının Eğitimi" konulu genelgede sadece çocukların kendi bölgelerindeki yatılı ilköğretim okullarına devamından bahsedilmektedir. Bu farklılaşma kayda değerdir. Çocuğun eğitime devamını sağlama noktasındaki etkisi tartışılmalıdır.

kolaylaştırılmasına yönelik tedbirler” alınması ve “sosyal destek hizmetleri” yürütülmesi öngörülmüş, sorumlu kurum olarak MEB, işbirliği yapılacak kurum olarak da SHÇEK³⁸ belirlenmiştir.³⁹ Konuyla ilgili sorumlu kurum MEB’in bahsedilen genelgesinde okul çağındaki çocuklarla ilgili herhangi bir uygulama öngörmemiş olması ise endişe vericidir.

Çocuk gelişimi açısından en kritik yaşlarda olan bu çocukların mevsimlik tarım göçü sürecinde fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerine zarar gelmesi önlenmeli ve bir adım daha öteye gidilerek bu süreçte uygulanacak programlarla gelişimleri desteklenmelidir. Bu bağlamda, MEB ve ASPB ortak bir çalışmayla küçük yaştaki çocukların gelişimine dair gerekli ve uygun müdahaleleri tespit ederek vakit kaybetmeden bu müdahalelerin taşra teşkilatları tarafından uygulanmasını sağlamalıdır. Bu çerçevede gezici tarım işçilerinin barındığı yerlerde kurum, aile ve toplum merkezli erken çocukluk gelişim programları uygulanması, ebeveynlerin çalıştığı saatlerde hem gezici hem mahalli tarım işçilerinin çocukları için ücretsiz çocuk bakım hizmetleri sunulması öncelikli olarak düşünülebilir. Nitekim Çocuk Haklarına dair Sözleşme devletin, çalışan ana-babanın çocuk bakım hizmet ve tesislerinden, çocuklarının da bu hizmet ve tesislerden yararlanma hakkını sağlamak için uygun olan her türlü önlemi alacağını belirtir (Madde 18.3).

→ Çocukların Göçe Katılmamasının Teşvik Edilmesi

Mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik sosyal ve ekonomik müdahaleler kapsamında, ailelerin çocuklarını göç sürecinin dışında bırakmalarını teşvik edecek müdahaleler de tasarlanabilir. Ancak bu müdahalelerin geçici ve kısa vadeli önlemler olarak görülmeleri ve tamamen gönüllülük esası üzerinden yürütülmeleri, ilgili müdahalelerin çocuğun ve ailesinin haklarını ihlale yol açma riskini ortadan kaldırma açısından önemlidir. Bu bağlamda Çocuk Haklarına dair Sözleşme’deki 5, 7, 9 ve 18. maddeler yol gösterici olmalıdır.⁴⁰

Mevsimlik tarım göçüne katılan ailelere özellikle küçük çocuklarını yanlarında götürmek zorunda kalmamaları için tarım araçları üzerinden kayıtlı işçilerin yakınlarına göç sürecinde çocukların bakımının maddi külfetini azaltmak için kamu tarafından maddi destek sağlanabilir. Yine tarım araçları üzerinden mevsimlik tarım işçisi olarak kayıtlı ebeveynler ve zorunlu okul çağındaki çocuklarına yaz aylarında yaşadıkları bölgelerdeki yatılı ilköğretim bölge okullarında düzenlenecek yatılı yaz okullarına ücretsiz olarak gönderme/gitme seçeneği sunulabilir.

38 SHÇEK, 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 31 Aralık 2011 tarihi itibarıyla kapatılmış ve görevleri Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından üstlenilmiştir.

39 2010 yılında ÇSGB tarafından ilgili Başbakanlık Genelgesi’ne istinaden yayınlanan “Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi ve Eylem Planı”.

40 Çocuk Haklarına dair Sözleşme’de Madde 5 devletin “bu Sözleşmenin çocuğa tanıdığı haklar doğrultusunda çocuğun yeteneklerinin geliştirilmesi ile uyumlu olarak çocuğa yol gösterme ve onu yönlendirme konusunda ana-babanın, yerel gelenekler öngörüorsa uzak aile veya topluluk üyelerinin, yasal vasilinin veya çocuktan sorumlu öteki kişilerin sorumluluklarına, haklarına ve ödevlerine saygı (gösterilmesini)”, Madde 7.1 çocuğun mümkün olduğu ölçüde ana-babası tarafından bakılma hakkını, Madde 9.1 devletin “çocuğun ana-babasından onların rızası dışında ayrılmasını güvence altına (almasını)”, Madde 18.1 “çocuğun yetiştirilmesi ve geliştirilmesi sorumluluğu(nun) ilk önce ana babaya ya da durum gerektiriyorsa yasal vasilelere (düşüğünü)” belirtir.

ÇÖZÜMDE ÖZEL SEKTÖRÜN ROLÜ

Mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasında temel yükümlü devlet olmakla birlikte işverenler, toprak sahipleri ve tarım işletmeleri, ham ürün alıcıları ve işleyicileri ve mamul ürün alıcılarının da birçok yükümlülüğü söz konusudur. Özel sektördeki bu aktörlerin birincil yükümlülüğü mevsimlik tarım işçileri ve ailelerinin çalışma, ulaşım ve barınma koşullarıyla ilgili haklarını ihlal etmemek ve çocuk işçi çalıştırmama konusunda sorumluluklarını yerine getirmektir. Bu sorumluluk birincil olarak işverene ait olmakla birlikte birçoğu ulusal ve uluslararası şirket olan ham ve mamul ürün alıcıları da dolaylı olarak hak ihlaline neden olmamak için işverenden çocuk işçi çalıştırmamasını ve bahsedilen hakları ihlal etmemesini talep edebilir, bu durumu denetleyen sistemler oluşturabilir. Bu bağlamda Nestlé ve Fair Labor Association'ın (Adil Emek Derneği) yakın dönemde fındık hasadıyla ilgili başlattıkları süreç kayda değerdir.⁴¹

ÇÖZÜMDE SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

Sivil alanda başta işçi sendikaları ve çocuk hakları alanında çalışan dernekler olmak üzere mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik daha etkili çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, işçi sendikaları, sendika federasyon ve konfederasyonlarının, sendikasız tarım işçilerinin çalışma koşullarını iyileştirmek ve tarımda çocuk işçiliğini önlemek için yapacağı çalışmalar özellikle önem taşır. Yine sivil alanda, hak ihlallerini izleyerek devletin yükümlülüklerini titizlikle yerine getirmesi için baskı unsuru oluşturacak çalışmaların da mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya katkısı olabileceği söylenebilir.

41 Adil Emek Derneği, üretimin tüm aşamalarında uluslararası çalışma standartlarının uygulanmasını sağlamak amacıyla sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve sosyal sorumluluk sahibi şirketler tarafından kurulmuştur. 29 Şubat 2012'de Nestlé'nin Adil Emek Derneği'ne üye olması kapsamında Nestlé ürünlerinde kullanılan hammaddelerden biri olan fındığın üretimi, hasadı ve işlenmesiyle ilgili olarak Türkiye'de alan araştırmaları yapılmış ve alınması gereken önlemler belirlenmiştir. Nestlé bundan sonraki süreçte Adil Emek Derneği ile iş birliği içinde Türkiye'den tedarik edeceği fındığın üretiminde uluslararası çalışma standartlarına uyulmasını sağlamakla yükümlüdür.

EKLER

EK 1: ULUSLARARASI VE ULUSAL YASAL DÜZENLEMELER

Uluslararası Düzenlemeler:

Çocuk Haklarına dair Sözleşme

ILO'nun 138 sayılı Sözleşmesi ve 146 sayılı Tavsiye Kararı

ILO'nun 182 sayılı Sözleşmesi ve 190 sayılı Tavsiye Kararı

ILO'nun 184 sayılı Sözleşmesi ve 192 sayılı Tavsiye Kararı (Türkiye onaylamamıştır)

OECD Guidelines for Multinational Enterprises

Ulusal Düzenlemeler:

İş Kanunu (4857)

Temel Eğitim ve Öğretim Kanunu (222)

İşkur Kanunu (4904)

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (5510)

Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu (2925)

Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği

Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

Tarımdan Sayılan İşlerde Çalışan İşçilerin Çalışma Koşullarına İlişkin Yönetmelik

Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği

METİP Genelgesi

MEB Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Çocuklarının Eğitimi Genelgesi

EK 2: KAYNAKÇA

CAOBISCO (2011). *Background Document on the Turkish Government Approach to Eliminating Child Labour, Improving Work Conditions and Hazelnut Sustainability in Turkey* (yayınlanmamış rapor).

Çağlar, Ş. (2010). *Türkiye'deki En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Sonlandırılması: 2014 Hedefine Doğru Yol Haritası*.

Çetinkaya, Ö.(2008). *Farm Labor Intermediaries in Seasonal Agricultural Work in Adana-Çukurova*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Darbaz, B. ve Uysal-Kolaşın G. (2009). *125 Bin Çocuk İşçi Okula Gitmiyor, 30 Bini Hiç Gitmemiş*. Araştırma Notu. İstanbul: BETAM (İnternet).

Development Workshop (2011). *Mevsimlik Tarım İşçilerinin 0-6 Yaş Grubu Çocuklarının Yaşam Halleri [Life Conditions of 0-6 Aged Children of Seasonal Agricultural Workers]* (Unpublished Report).

Development Workshop (2012). *Mevsimlik ve Gezici Tarım İşlerinde Çalışan 6-14 Yaş Grubu Çocuklar İçin Temel Araştırma Raporu*, Ankara.

Eğitim-Sen, *Mevsimlik Tarım İşçiliği Nedeni ile Eğitime Ara Veren İlköğretim Öğrencileri Araştırması*. Ankara: Eğitim-Sen (İnternet).

Gülçubuk, B. , E. Karabıyık ve F. Tanır (2003). *Turkey:BaselineSurvey on Worst Forms of Child Labour in the Agricultural Sector: Children in Cotton Harvesting in Karataş, Adana*. ILO-IPEC (İnternet).

Fair Labor Association (2012). *Assessment of the Hazelnut Supply Chain and Hazelnut Harvest in Turkey* (İnternet).

FNV and Stop Child Labour (2011). *Child Labour and Hazelnut Harvest in Turkey: Report on a Fact-Finding Mission to Turkey* (yayınlanmamış rapor).

Geçgin, E. (2009). Ankara Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1).

Gülçubuk, B. (2010). Child labor under the worst conditions: child laborer in cotton production in Turkey. *African Journal of Agricultural Research*, 5(12).

International Labour Organization (2006). *Tackling Hazardous Child Labour in Agriculture: Guidance on Policy and Practice, User Guide*. Turin, İtalya: ILO.

Kalkınma Atölyesi (2011). *Mevsimlik Tarım İşçilerinin 0-6 Yaş Grubu Çocuklarının Yaşam Halleri* (yayımlanmamış rapor).

Kalkınma Atölyesi (2012). *Mevsimlik ve Gezici Tarım İşlerinde Çalışan 6-14 Yaş Grubu Çocuklar İçin Temel Araştırma Raporu*, Ankara.

Karabulut, F. (2008). *Sınır Tanımayan Düşlere Pamuk İpliğiyle Bağlanmak*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Karaman, K. ve Yılmaz, A.S. (2011). Mevsimlik Tarım İşçileri ve Enformel İlişkiler Ağı: Giresun'da Çalışan Mevsimlik Tarım İşçileri Üzerine bir Araştırma. *Journal of World of Turks*, 3(1).

Koruk, İ., Z. Şimşek ve S. Tekin (2009). *Effect of Migratory and Seasonal Agricultural Works on Coverage of Vaccination of Aged 0-5 Years Children in Şanlıurfa in Turkey*. Poster Sunumu, 12th World Congress on Public Health.

Kudat, A. ve Bayram M. (2000). Şanlıurfa-Harran Plains on-Farm and Village Development Project. *Social Assessment and Agricultural Reform in Central Asia and Turkey* (Kudat, Peabody ve Keyder). Washington, DC: World Bank.

Özbek, A. (2007). *New Actors of New Poverty: The "Other" Children of Çukurova*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Şimşek, Z. ve Koruk, İ. (2009). Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri; Mevsimlik göçebe tarım işçiliği. *Çalışma Ortamı*, Sayı 105, Temmuz-Ağustos 2009.

Şimşek, Z. ve Koruk, İ. (2008). İhmal Edilen Bir Grup: Şanlıurfa İl Merkezinde Göçebe Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çocukları. Sunum, Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu.

Tunalı, İ. (2003). *Background Study on Labor Market and Employment in Turkey* (yayınlanmamış rapor).

Tuncay, A.C. (2010). *Child Labour in Turkey*. Paperpresented at IALS General Assembly Conference on Labour Law and Labour Market in the New World Economy.

Van de Glind, H. (2010). *Migration and Child Labour: Exploring Child Migrant Vulnerabilities and Those of Children Left-Behind*. ILO, IPEC Working Paper (İnternet).

A blank sheet of lined paper with 25 horizontal lines. The lines are evenly spaced and extend across the width of the page. There is no text or other content on the page.

Bu politika notu, Kalkınma Atölyesi'nin 15 Temmuz 2011'de uygulamaya başladığı Mevsimlik Tarım Göçünden Etkilenen Çocuklara Yönelik Müdahaleler Programı kapsamında hazırlanmıştır. Programın diğer bileşenleri; kapsamlı bir belge taraması, dört ilde ve üründe mevsimlik tarım göçünün çocuklar üzerindeki etkisiyle ilgili yapılan alan araştırması ve ürünler özelinde hazırlanan eylem planlarıdır.

Kalkınma Atölyesi kurucularını 2002 yılında bir araya getiren mevsimlik tarımda çocuk işçiliği konulu bir alan araştırmasıydı. Nitekim 2004 yılında kuruluşundan bu yana Atölye'nin çalışmalarında mevsimlik tarım işçiliği ve çocuklar en önde gelen konu olmuştur. Bundan sonra da Atölye mevsimlik tarım işçiliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik çalışmalarını kararlılıkla devam ettirecektir.